

GAKGO / GAKGOŞ KELİMESİNİN KÖKENİ VE ANLAMİ*

Prof.Dr.Ahmet BURAN

Yazı dilinin ortak kelime kadrosu içinde yer almayan ve sadece belli yörelerde kullanılan kelimelere mahallî kelimeler diyoruz. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu tür kelimelerin sayısı oldukça fazladır.

Her dilin ayrı bir mantığı, karakteri ve şahsiyeti vardır. Bir dili diğerlerinden ayıran faktörlerin başında bu mantık ve şahsiyet farklılığı gelmektedir. Aynı dilin kelimeleri de kendi içinde bağımsız birer şahsiyete sahiptirler. Kelimeler, sadece “seslerden meydana gelmiş anlamlı birlikler” olarak görülmemeli; onların şahsiyeti, karakteri, itibarı ve sosyal işlevleri de dikkate alınmalıdır. Yazı dilimizde yer alan her kelime bağımsız olarak yukarıda sözünü ettiğimiz vasıflara sahiptir. Ancak mesaj ve işlevleriyle toplumun sosyo-kültürel yapısı içinde önemli roller üstlenen bazı kelimeler vardır ki, bu kelimeler diğerlerine göre farklı özellikler taşımaktadır.

Bu yazı vesilesiyle, kökeni, anlam alanı ve sosyal işlevi gerçekten ilginç olan ve Elazığ yöresinde sıkça kullanılan **gakko / gakgo / gakkoş / gakgoş** kelimesini incelemek istiyorum.

Türkçe akrabalık adları bakımından çok zengin bir dildir. (Aksan, 1971: 98 ; Gülensoy, 1973-1974: 283-318) Bu, Türk toplumunda aile kurumunun ve akrabalık ilişkilerinin çok önemli ve özel bir konuma sahip olduğunun da göstergesidir.

Akrabalık,“1. Kan veya evlilik yoluyla birbirine bağlı olan kimseler, hısım, 2. mec. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler, 3. mec. Biri diğerinin sonucu olan şeyler” (Türkçe Sözlük, 1998: 1214) şeklinde açıklanmaktadır. Tanımından da anlaşılacağı gibi akrabalığın temelinde, birinci derecede kan bağı, aynı kaynağa, aynı kökene dayanma vardır. Bu merkezde başlayan akrabalık halka halka genişler ve genişledikçe de zayıflar.

Akrabalık “kan” ile ilgili biyo-genetik bir yakınlıktır. Dolayısıyla, Türkçede, baba ve kardeş kelimeleri, muhtemelen “kan” ile aynı aileden olan kelimelerle ifade edilmiştir. Nitekim, Eski Türkçede **ka** kelimesi “akraba, arkadaş”; **kang / kañ / kan** “baba”; **kadaş** “akaraba, dost, birader” anlamındadır. Divânu Lûgâti’t-Türk’te “**ki**” kelimesi, “hısımlık bildiren kelimelerin sonuna gelerek acıma ve sevmeye bildiren bir edat” (DLT. III 212-14, 212-16, 212-17) olarak açıklanırken, “**kangdaş**” kelimesi de, “babaları bir olan” (krş. kangsık) şeklinde anlamlandırılmıştır.

* Bu yazı Türk Dili dergisinden (Sayı 578, Şubat 2000, s.173-177) iktibas edilmiştir.

Tarihî ve çağdaş Türk Lehçelerinde, “baba” kavramı daha çok “**ata**” (ada / eti / aça), “**dede**” ve “**aba**” kelimeleri ile karşılanmaktadır. Ayrıca bu kavram için Türkiye Türkçesinde “**baba**”, Kazak Türkçesinde “**eke**”, Türkmen Türkçesinde ise “**kaka**” şekli kullanılmaktadır.

Göktürk metinlerinde kardeşlik ile ilgili olarak **ini** “küçük erkek kardeş”, **eçi** “büyük erkek kardeş” ve **eke** “abla” kelimeleri mevcuttur. Kardeş “1. Aynı anababadan doğmuş çocukların birbirlerine göre adı, 2. Yaşça küçük olan kardeş. Yerel ağızlarında kardaş olarak kullanılır. Eski kaynaklarda karındaş olarak geçer. Tkm. gardaş, Nog. kardaş, “kardeş”; karındaş “yaşça küçük olan kız kardeş; Kzk. karındaş “yaşça küçük olan kız kardeş”, Kklp. karındaş, Krg. karındaş “yaşça küçük olan kız kardeş”, Özk. karindoş, Sag., Koy., Kaça., Belt. karındaş, Hak. xarındaş, Çuv. xuhantaş.

Bu kelime, en eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede karındaş biçimi geçer. Kumancada karındaş ve kız karındaş “kardeş” olarak kullanıldığı gibi eski Kıpçakçada da karındaş ve kız karındaş biçimleri geçer.” (Eren, 1999 : 212)

Azerbaycan Türkçesinde **gağa** kelimesi “ağabey” anlamındadır. Ayrıca hürmet ve saygı için amcaya, dayıya ve genelde yakın akraba olanlara“. (İlhan, 1994 : 441) hitap olarak söylenir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da, **kaka / kako / kakko**: 1)- Büyük kardeş (Kırıkla-Dinar / Af.; Gerze / Sin. Harput / Elz.) 2)- Erkek kardeş (Salda-Yeşilova / Brd.; Siverek / Urfa, İç.) 3)- Süt kardeş (Ba.)”(Derleme Sözlüğü VIII, : 2599) ; **keki** : Büyük kardeş (Fener- Silivri / İstanbul)” (Derleme Sözlüğü VIII : 2723) **keke / keko** : Kardeş, ağabey, amca vb (Bingöl, Elazığ, Diyarbakır yöresi .)

Ayrıca; “**gağa, gaga, gacı, gada, gıcı, gığa, gığa, gocu, guccĀ**” şekilleri de “küçük kardeş, ağabey ve erkek” anlamlarında, Afyon, Uşak, Isparta, Burdur, Denizli, Çanakkale, Eskişehir, Bolu, Samsun, Erzincan, Sivas, Konya, Antalya, Balıkesir, Giresun, Bayburt, Van, Diyarbakır, Sinop gibi illerin çeşitli ilçe ve köylerinden tespit edilmiştir . (Derleme Sözlüğü VI : 1291).

Görülüyor ki “**gakgo**” aslında Elazığ yöresinde ortaya çıkan ve sadece bu yörede kullanılan bir kelime değildir. Kökleri, ilk yazılı belgelere kadar giden ve birçok değişik varyantıyla bugün Türkiye Türkçesi ağızları ile Çağdaş Türk Lehçelerinde yaşayan bir kelimedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının bir çoğunda özellikle de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağızlarında bazı adlar, hitap olarak kullanılırken kısaltılır ve son hecesinde bir “o” sesi türetilir. Mesela, Mustafa > Musto / Misto, Ayşe > Eşo, Hasan > Haso, Ali > Alo olur. Hitap olarak kullanılan bu adlara, sevgi, şefkat ve küçültme anlamı

yüklenirken, kısaltılan adların sonuna bir “ş” ünsüzü eklenir. Böylece, Ali > Aliş veya Aloş, İbrahim > İbiş veya İboş, Fatma > Fatoş şekilleri ortaya çıkar.

Elazığ yöresinde kullanılan “**gakko / gakgo ve gakkoş / gakgoş**” kelimesi de bir hitap olarak, yukarıda belirttiğimiz değişime uğramıştır. Kelimenin aslı ve ilk şekli, Eski Türkçede akraba anlamına gelen “**ka**” ile ilgilidir. Bu arada, “baba” anlamındaki **kang** kelimesi ile bugün Türkmen Türkçesinde **kaka** “baba” ve Azerbaycan Türkçesinde **gağa** “ağabey” olarak kullanılan kelimeleri de burada tekrar hatırlayalım.

Bazı istisnaları olmakla birlikte Oğuz Türkçesi, genellikle Eski Türkçe kelime başı k’lerini g’ye dönüştürür. Dolayısıyla **ka** ile ilgili olan kelimenin ilk sesi k >g değişmesiyle g olmuştur. Türkmen Türkçesinde “**kaka**”, Azerbaycan Türkçesinde “**gağa**” olarak görülen bu kelime, Elazığ yöresi ağızlarında tonlulaşma ve ünsüz ikizleşmesine uğrayarak **gakko ve gakgo** biçimini almıştır. Ağabey anlamında kullanılan bu şeklin sonuna küçültme, sevgi ve şefkat bildiren bir ek olan “ş” getirildiğinde kelime, **gakkoş / gakgoş** olur ve “küçük kardeş” anlamında kullanılır. **Ka > kaka > gakgo > gakgoş** şeklinde bir fonetik değişme gösteren bu kelimenin çeşitli biçimsel ve anlamsal varyantları, “**gağa, gaga, gacı, gada, gıcı, gıÊa, gocu, kaka, keke, keki, keko** vb.” biçimlerinde Türkiye’nin değişik yörelerinde kullanılmaktadır. Bu kelimelerin tamamı aynı kelime ve kök ile ilgilidir. Türkçede ve diğer birçok dilde akrabalık adları “**baba, papa, mama, dede, bibi...**” gibi aynı hecenin tekrarıyla meydana gelmektedir. Benzerleri gibi “**kaka**” ve onun değişik söyleyişleri olan, “**gaga, gağa, gakgo/gakgoş**” biçimleri aynı şekilde “**ka**” hecesinin tekrarıyla yapılmıştır. “**Keke, keki ve keko**” biçimleri ise aynı şeklin ünlü incelmeye uğramış biçimleridir¹.

Bu kısa etimoloji denemesiyle “**gakgo / gakgoş**” kelimesinin kökenini, anlamını ve yapısını tespit etmeye çalıştık. Şimdi kelimenin kavram alanı ve sosyal işlevi üzerinde duralım.

“**gakgo**” kelimesinin tarihi ve Çağdaş Türk Lehçeleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarında “akraba, baba, ata, ağabey, küçük kardeş, süt kardeş” anlamlarına geldiğini tespit etmiştik. Elazığ yöresi ağızlarında bu kelime ile ifade edilen ilk anlam “kan akrabalığı”dır. Bu akrabalık bağı içinde özel olarak “ağabey” anlamındadır.

Bu ilk ve temel kavram alanından başka, bir aile veya sülale içinde, sevilen, sözü dinlenen, yaşlı ve saygın kimselere de, öncelikle aile fertleri, sonra da yakın çevresi “**gakgo**” kelimesiyle hitap ederler.

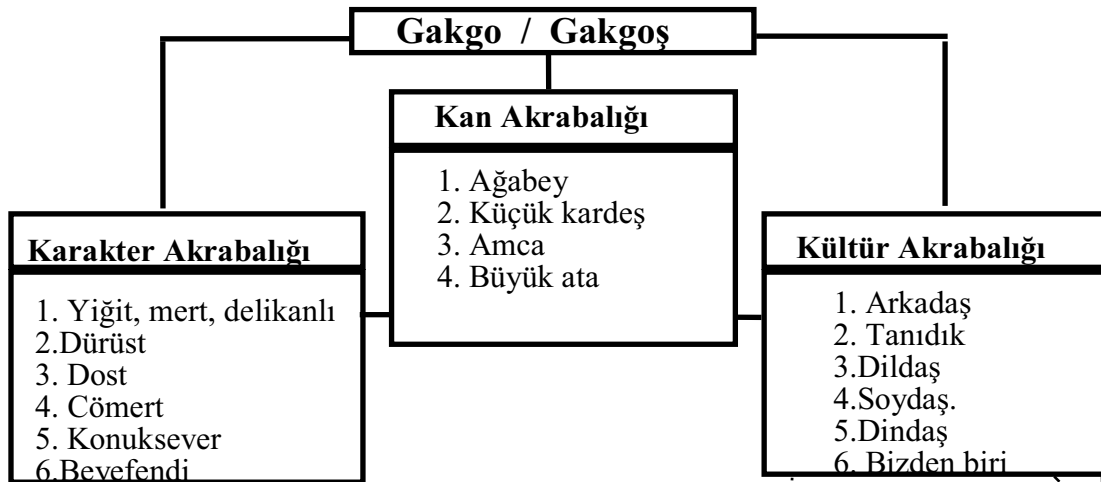
¹ DLT’te “gı” kelimesinin akrabalık adlarının sonuna gelen, acıma ve sevmeye bildiren bir edat olduğu açıklanmaktadır. Dolayısıyla ka+gı> kağı>kaka ya da kağı>kaki>keki/keke biçiminde bir açıklama getirmek de mümkündür!

Bir kız, küçük erkek kardeşine “**gakgom**” şeklinde hitap ederken, onu yüceltir, ağabeylik makamına lâyık gördüğünü belirtmek ister.

Elazığ yöresinde “yiğit, er, mert, delikanlı, dürüst, babayiğit”. (Eroğlu, 1995 : 205-208) gibi anlamlarda da kullanılan “**gakgo**” kelimesinin, böylece kan akrabalığından kültür ve soy akrabalığına doğru genişleyen bir kavram alanına sahip olduğunu görüyoruz.

Adı bilinmeyen ve tanınmayan insanlara hitap ederken de bu kelime kullanılmaktadır. Tanınmayan ve adı bilinmeyen bir insana hitap ederken bu kelimeyi kullanmak, o insana kardeşlik makamının verilmesi ,dolayısıyla saygı gösterilmesi ve değer verilmesi anlamına gelir.

Gakgo kelimesinin kavram alanı içinde “kan akrabalığı, karakter akrabalığı ve kültür akrabalığı” başlıklarıyla özetleyebileceğimiz üç önemli bölüm vardır. Bunları şöyle bir şema ile gösterebiliriz.

Yazımızı Mehmet Bico Kerküklü'nün “**gakgoş**” denilen insanların vasıflarını anlatan şiiriyle bitirelim:

HERKESE GAKGOM DENİLMEZ GAKGOŞ

Gakgonun manası ince ve derin
 Herkese gavgomsun denilmez gavgos
 Gakgo sembolüdür bizim illerin
 Herkese gavgomsun denilmez gavgos

Gakgomun mekânı Harput yöresi
 Sağlamdır âdeti, örfü, töresi
 Hiç olur mu gakgo elin teresi
 Herkese gakgomsun denilmez gakgoş

Gakgom babacandır gözü de pektir
 Mazluma yumuşak, zalime serttir
 Kalleşliği bilmez haza, erkektir
 Herkese gakgomsun denilmez gakgoş

Dertliye dermandır, hastaya şifa
 Gakgom'a koşarlar çekenler cefa
 Dostluğa gösterir çok büyük vefa
 Herkese gakgomsun denilmez gakgoş

İsmi Ali, Ahmet veya da Mamoş
 Nenesi Fidoş'tur anası Emoş
 Sohbeti çok tatlı, şivesi pek hoş
 Herkese gakgomsun denilmez gakgoş

Kerküklü der gakgom ariftir arif
 Dilin gücü yetmez etmeye tarif
 Konuk sever, cömert, sevimli, zarif
 Herkese gakgomsun denilmez gakgoş

Kaynaklar

- Aksan, D., (1971) **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, DTCF Yay., Ankara
Derleme Sözlüğü-VI, (1972) TDK Yay., Ankara
Derleme Sözlüğü-VIII, (1975), TDK Yay., Ankara
 Eren, H., (1999) **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara

- Eroğlu, T., (1995), Harput'ta Kurala Dayalı M¼zik Yapma Geleneđi, **Tuncer G¼lensoy Armağanı**, Kayseri, s. 205-208
- G¼lensoy,T., (1973-1974) Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, **TDAY-Belleten**, s.283-318
- İlhan, S., (1994) **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü-I**, MEB. Yay., İstanbul